

СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ БІБЛІОТЕК ВНЗ

**(за результатами аналізу діяльності бібліотек ВНЗ III–IV р. а.
педагогічного та інженерно-педагогічного профілю
у 2007–2009 рр.)**

У статті висвітлено основні стратегічні засади управління інформаційними ресурсами бібліотеки вищого навчального закладу як одного з аспектів забезпечення якості вищої освіти у контексті аналітичного огляду діяльності бібліотек ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю України у 2007–2009 рр.

Ключові слова: інформаційні ресурси, бібліотека ВНЗ, координація, фонд.

Суспільне визнання і авторитет бібліотеки визначаються багатством та якістю бібліотечних ресурсів, ступенем задоволення інформаційних потреб користувачів. Нова соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні з переходом до ринкових відносин, та інтенсивний розвиток інформатизації суспільства, модернізація освіти визначають інноваційні пріоритети в діяльності бібліотек щодо напрямів організації і технології формування та використання їхніх інформаційних ресурсів.

Бібліотека вищої школи розглядається як соціальна інституція, відмінною особливістю якої є взаємозв'язок із системою вищої освіти, а основними типологічними ознаками – безпосередня включеність у структуру і систему комунікацій вищого навчального закладу та проблемна орієнтація ресурсів на задоволення інформаційних потреб професорсько-викладацького складу і студентів. Вищезазначена бібліотека дбає про забезпечення потреб своїх користувачів відповідно до задекларованих принципів Болонського процесу, стає інформаційною основою науково-освітнього процесу, тією творчою лабораторією, від ресурсів та послуг якої багато в чому залежить якість і зміст навчання та наукових досліджень. На думку Н. І. Апшай, «зміна парадигми освіти, активний процес її інформатизації є ключовими чинниками трансформації вишівської бібліотеки. Вона покликана усунути невідповідність між новими вимогами суспільства до вищої освіти і рівнем її документно-інформаційного забезпечення» [2].

Сутнісні зміни, що відбуваються в системі вищої освіти, зумовлюють стратегічне бачення діяльності вишівської бібліотеки. Аналіз її сучасного стану і перспективних тенденцій розвитку здійснено в дослідженнях Н. Багрової, Т. Єрьоменко, І. Осипової, Н. Пасмор, М. Слободяника та інших. Вивчення останніх публікацій дає змогу констатувати, що на тлі помітної

активізації фахових дискусій з окреслених проблем у вітчизняному бібліотекознавстві недостатньо представлені праці узагальнюючого характеру, що висвітлюють теоретико-практичний аспект управління ресурсами бібліотек вищої школи як в історичному, так і в сучасному аспектах. Зазначена проблема представлена в контексті задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотек ВНЗ у дисертаційному дослідженні Н. І. Апшай [2]; розробку сучасних підходів до відбору документів до фонду вишівської бібліотеки знаходимо у публікаціях Л. П. Семененко [23]; Т. В. Тітової [26]; на особливу роль електронних ресурсів бібліотеки вищого навчального закладу у формуванні інформаційно-інтелектуальних активів науки вказують О. Баркова [3], Л. Кислюк [9], Г. В. Шемаєва [28] та інші. У Росії проблему формування інформаційних ресурсів бібліотек вищої школи досліджують Є. А. Лівадінова [14], Г. Ю. Кудряшова [11; 12], Д. В. Тихонов [27], Я. Л. Шрайберг [29]. Водночас проблемі формування фондів бібліотек ВНЗ в умовах недостатнього фінансування, відсутності централізованого документопостачання тощо присвячена значна кількість публікацій бібліотечарів-практиків [10; 16; 17; 23; 26].

Отже, хоча окремі аспекти функціонування та розвитку бібліотек вищих навчальних закладів й привертають увагу бібліотекознавців, але цілісне дослідження проблеми управління інформаційними ресурсами в умовах реформування та інформатизації освіти натепер відсутнє.

Актуальним у цьому сенсі є дослідження ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського тенденцій розвитку мережі освітянських бібліотек – НДР «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського (2006–2010)» (наук. керівник – П. І. Рогова, к. і. н., директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). Серед завдань наукового проекту – отримання цілісного уявлення про стан фондів бібліотек освітянської мережі МОН України та НАПН України, створення моделі всеукраїнського галузевого інформаційного ресурсу та єдиного галузевого інформаційного ресурсу, визначення перспектив їх розвитку.

Метою пропонованої статті є визначення стратегій управління інформаційними ресурсами бібліотеки вищого навчального закладу як одного із аспектів забезпечення якості вищої освіти в контексті аналітичного огляду діяльності бібліотек ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю у 2007–2009 рр.

Як зазначалося вище, для бібліотеки вищої школи найважливішим стратегічним ресурсом є її документні фонди, а управління фондами є центральним для бібліотечних процесів. Трансформація, що відбулася в теорії і практиці роботи з фондами, привела до термінологічних новацій. Так, терміносполучення «розвиток фондів» у професійній літературі замінюється терміном «управління фондами».

Теоретичні засади трансформації змісту поняття «управління фондами (інформаційними ресурсами)» знаходимо у публікаціях Н. В. Стрішенець

[25], Н. П. Васильченко [4], Т. І. Вилегжаніної [5]. Управління фондами (або документними ресурсами) – це широкоаспектна довготривала діяльність, що передбачає розв’язання великого кола проблем і складається з трьох комплексних процесів: управління формуванням фонду, управління збереженням фонду, управління використанням бібліотечного фонду [5]. Формування фонду бібліотеки – одна з основних фондознавчих проблем, що вимагають нового наукового осмислення та аналізу. Необхідно по-новому підійти до вирішення традиційних проблем у сфері управління формуванням і використанням бібліотечних фондів, знайти нестандартні і ефективніші методи їх комплектування. Сучасна бібліотека вищого навчального закладу живе в багатовимірному інформаційно-правовому просторі, який можна уявити як складну ієрархічну систему, що складається з декількох рівнів: документів міжнародного рівня (документи ООН, ЮНЕСКО, ІФЛА, міжнародні угоди і стандарти); українського законодавства; галузевих державних законів («Про освіту», «Про вищу освіту», «Про бібліотеки і бібліотечну справу» тощо), нормативних документів, підготовлених державними органами управління щодо діяльності бібліотек навчальних закладів; територіальних нормативних та методичних документів; документів, розроблених в освітній установі і затверджених її керівником.

В Україні не існує модельного стандарту бібліотеки вишу, але сьогодні вона позиціонується як інтегрований інтелектуальний простір, наповнений різноманітними інформаційними ресурсами та засобами інформаційної взаємодії. Однак донині немає єдиної думки про сутність формування цих ресурсів, не визначені його особливості у вишівських бібліотеках.

Питання про види комплектування, об’єднання їх в єдину систему має велике теоретичне значення, сприяє упорядкуванню знань і уявлень про комплектування бібліотечних фондів загалом, дає змогу методологічно правильно підійти до практичної роботи щодо управління фондами бібліотеки. У цьому сенсі книгозбірні вищої школи відчувають сьогодні гостру потребу в нормативно-правовому та інструктивно-методичному забезпеченні їх діяльності, особливо тих організаційно-технологічних процесів, що належать до управління ресурсами. До прикладу, у Росії наказом профільного міністерства затверджено «Примірне положення про формування фондів бібліотеки вищого навчального закладу» [18], яким визначено орієнтовну структуру і склад фонду бібліотеки ВНЗ, загальні принципи і нормативи комплектування. Про нагальну необхідність такого нормативного документа свідчить факт розробки й активного обговорення на регіональному рівні проекту «Положення про формування фондів бібліотек ВНЗ» представниками вишівських бібліотек Львівського зонального методичного об’єднання; розробка бібліотекою Української ППА сертифікату документально-інформаційного забезпечення навчально-педагогічного процесу, орієнтованого, насамперед, на підвищення якості формування документно-ресурсної бази бібліотеки [16].

Сьогодні відбувається як структурна, так і змістовна модифікація бібліотечних фондів. Тому формування бібліотечного фонду, його збереження і

використання є одними з найважливіших напрямів у роботі книгозбірень вищої школи. Враховуючи зростання ролі і значення освітянських бібліотек, зокрема бібліотек вищих навчальних закладів III–IV р. а., як важливої складової в реалізації програми рівного доступу до якісної освіти та підготовки фахівців, Колегія Міністерства освіти і науки України у листопаді 2007 р. ухвалила рішення щодо активізації формування інформаційних ресурсів у книгозбірнях ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю й створення корпоративного каталогу бібліотек освітянської мережі на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Це рішення враховано також у плані спільної діяльності МОН України і НАПН України на 2007–2010 рр. [22].

Бібліотеки вищих навчальних закладів педагогічного та інженерно-педагогічного профілю належать до наукових спеціальних бібліотек освітньої галузі і є складовою мережі бібліотек МОН України та НАПН України на чолі з головним науково-методичним та координаційним центром – Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського. У 2008 р. мережа бібліотек ВНЗ III–IV р. а. становила 29 бібліотек, серед яких: 23 бібліотеки педагогічних, гуманітарно-педагогічних, гуманітарних ВНЗ III–IV р. а. та 6 бібліотек університетів класичного типу.

Упродовж останнього десятиріччя в розвитку вищої педагогічної освіти спостерігається тенденція перетворення педагогічних інститутів на педагогічні університети, трансформація педагогічних університетів у багатопрофільні університети класичного типу, серед структурних підрозділів яких – педагогічні та гуманітарні інститути, факультети, ВНЗ I–II р. а. – училища та коледжі. Упродовж 2009 р. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського були здійснені заходи, спрямовані на розширення мережі бібліотек вищої школи педагогічного профілю.

Одним із головних напрямів діяльності бібліотек ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю є формування галузевого документно-інформаційного ресурсу, оскільки саме документні ресурси є основою інформаційного забезпечення навчальної та наукової діяльності всіх підрозділів ВНЗ та інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва.

Основними характеристиками фонду бібліотеки є його обсяг, інформативність відповідно до запитів користувачів і постійне оновлення. Він за своїм складом повинен забезпечувати виконання інформаційної, культурної й освітньої функцій книгозбірні.

Як зазначено в «Положенні про бібліотеку вищого закладу освіти», бібліотека ВНЗ «формує бібліотечні фонди згідно з навчальними планами, програмами та тематикою наукових досліджень вищого навчального закладу шляхом придбання наукової, навчальної, довідкової, художньої літератури, періодичних, аудіо-, відео- видань, CD-, DVD- дисків та електронних баз даних, вироблених як в Україні, так і за кордоном» [21]. Відповідно до «Положення про мережу освітянських бібліотек МОН України та АПН України» «наукові бібліотеки вищих навчальних закладів (ВНЗ) III–IV р. а.

педагогічного та інженерно-педагогічного профілю забезпечують інформацією навчально-виховний процес та науково-дослідну роботу професорсько-викладацького складу, докторантів, аспірантів і студентів даного ВНЗ. Фонди цих книгозбірень є багатогалузевими, основну частину їх становлять: документи педагогіко-психологічного спрямування та із суміжних галузей знань (історико-правового, народознавчого та ін.), дисертації, захищені у цьому навчальному закладі, автореферати дисертацій, навчальна література та наукові видання, книги з методики викладання навчальних предметів у навчальних закладах, вітчизняні та іноземні фахові періодичні видання тощо» [20]. Необхідно відзначити, що комплектування вишівських бібліотек має деякі тільки їм властиві особливості, що передбачають формування фонду документів у двох напрямках: змістовому та кількісному. Що стосується змістового аспекту формування фонду, то найважливішим принципом є його профілювання, тобто відповідність профілям підготовки фахівців, навчальним планам і програмам. Кількісний аспект залежить від контингенту студентів і визначається ліцензійними нормативами забезпечення їх науковою та навчально-методичною літературою.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та «Ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти» (наказ МОН України від 19.01.04 р.) ставиться завдання про впорядкування роботи щодо забезпечення навчального процесу навчально-методичною літературою з метою підвищення якості освіти. Одним із критеріїв для отримання ВНЗ ліцензії та акредитації є відповідність фонду бібліотеки завданням вишу, причому насамперед навчальним. У зв'язку з цим моделювання і формування науково-освітніх ресурсів та інформаційне забезпечення навчального процесу є одними з найактуальніших завдань вищого навчального закладу та його бібліотеки.

Варто зазначити, що у кожному ВНЗ освітній процес має свої особливості, які визначаються специфікою напрямів науково-методичної роботи, кваліфікацією викладацького складу, наявністю наукових шкіл, зв'язками з підприємствами та науково-освітніми установами, організацією і забезпеченням самостійної роботи студентів тощо.

Аналіз матеріалів, надісланих бібліотеками вищезазначених ВНЗ до ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, зокрема щодо формування та збереження документів, дає підстави зробити висновок, що хоча фонди даних книгозбірень мають універсальний характер, але перевага у їх формуванні надається документам із педагогіки і психології та з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, що комплектуються з традиційних джерел. Основним джерелом книгопостачання бібліотек ВНЗ III-IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю є видавничі організації різних форм власності, які діють на ринку навчальної книги України для вищої школи: «Академія», «Академвидав», «Вища школа», «Либідь», «Знання», «Кондор», «Центр навчальної літератури», «Наукова думка», «Освіта», «Педагогічна преса», «Вікар», вишівські видавництва, зок-

рема Видавничій дім «Києво-Могилянська академія», «МАУП», «Видавництво Європейського університету», «Політехніка», «Україна», «КНЕУ», «Львівська політехніка», «Університетська книга» та ін. [6].

Вивчення стану документно-інформаційних ресурсів бібліотек ВНЗ педагогічного та інженерно-педагогічного профілю свідчить, що проведена ними робота з формування фонду позитивно вплинула на динаміку їхнього росту упродовж дослідженого періоду. У 2007 р. він становив 13 377 149 прим., а на 1.01.2010 р. – 21 750 177 прим. (у т. ч. 6 125 890 прим. – фонди бібліотек, обсяги яких у 2010 р. враховано вперше). Найбільші фонди сьогодні мають бібліотеки: *Чернівецького НУ ім. Ю. Федьковича – 2 632 772 томи, Національного ПУ ім. М. П. Драгоманова – 1 235 737 томів, Ніжинського ДУ ім. М. В. Гоголя – 1 024 689 томів, Сумського ДПУ ім. А. С. Макаренка – 975 651 том, Кам'янець-Подільського ДУ ім. І. Огієнка – 940 319 томів, Української інженерно-педагогічної академії – 899 609 томів.* Одним із найважливіших стратегічних завдань на сучасному етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог. Суттєвий вплив на якість освіти має науково-методичне забезпечення сучасного освітнього процесу, що здебільшого визначається *рівнем забезпечення підручниками та навчально-методичними посібниками. Обсяг навчальних документів у фондах бібліотек ВНЗ у середньому становить 41 %.*

Один із найсуттєвіших недоліків забезпечення навчального процесу у вищій школі – це відсутність єдиної програми, в якій би була викладена стратегія забезпечення вищих навчальних закладів навчальною літературою, виходячи з потреб у ній, а не з наявних бюджетних можливостей МОН України. Значну роботу в цьому напрямі проводять безпосередньо у навчальних закладах. Практично в усіх ВНЗ є видавничі центри, що забезпечують першочергові потреби студентів та викладачів у навчальній літературі. Саме завдяки ініціативі керівників навчальних закладів, активній праці науково-педагогічних колективів і підтримується сьогодні задовільний рівень методичного забезпечення навчального процесу. Нормативними документами з ліцензування й акредитації ВНЗ визначено нормативи співвідношення наукової та навчальної літератури (фонд навчальної літератури повинен становити 60 % від загального обсягу). До показників діяльності бібліотеки, які враховуються при проведенні акредитації, поряд з іншими відносяться і такі: загальний фонд бібліотеки (всього томів), частка навчальної літератури українською мовою; середня кількість томів навчальної літератури, яка припадає на одного студента денної форми навчання; середня кількість томів наукової літератури, яка припадає на одного науково-педагогічного працівника. *За даними Міністерства освіти і науки України, в середньому забезпеченість студентів навчальними книгами становить 73 %: соціально-гуманітарний напрям – 92 %; економічний напрям – 89 %; природничо-математичний напрям – 68 %; інженерно-технічний напрям – 62 %.*

У 2009 р. Міністерством освіти і науки України розроблено галузеву програму «Підручник вищої школи», яка розрахована на 2010–2012 рр. та містить понад 500 назв навчально-методичної літератури. Програмою передбачається створення системи моніторингу потреб у підручниках і посібниках, видання нового покоління україномовних підручників із метою повного забезпечення ними вищих навчальних закладів до 2010 р. Однак, як зазначалося на робочій нараді МОН України із питань видання навчально-методичної літератури для ВНЗ 3 червня 2010 р., ця програма не функціональна і потребує принципового перегляду. За два останні роки через брак коштів за рахунок державного бюджету не було видано жодної назви навчальної літератури. Учасники зазначеної наради висловили думку про необхідність розробки *каталогу необхідної і обов'язкової літератури для вищої школи та план її першочергового видання*, створення творчих колективів для підготовки підручників загального користування і повного забезпечення вищих навчальних закладів підручниками відповідно до профілю підготовки фахівців.

Протягом останніх років в умовах динамічного розвитку університетів та інших ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю, відкриття нових факультетів, ліцензування нових спеціальностей, що веде до включення до навчальних планів нових навчальних дисциплін, на тлі нестійкого бюджетного фінансування бібліотеки приділяють особливу увагу науково обґрунтованому комплектуванню своїх книжкових фондів та поповненню їх сучасною літературою. Адже надзвичайно важливою умовою розвитку інформаційних ресурсів є щорічне *поповнення бібліотечних фондів*.

Пріоритет надається документам із питань розвитку вітчизняної та світової педагогічної науки, менеджменту і маркетингу в освіті, нових педагогічних технологій та інноваційних підходів до професійної підготовки педагогічних кадрів, матеріалам про педагогів-новаторів, документам із питань бібліотекознавства та бібліографознавства. Бібліотеки ВНЗ забезпечують навчальний та науковий процес джерелами оперативної інформації – періодичними та продовжуваними виданнями, особливо з педагогіко-психологічних питань. Однак в умовах обмеженого фінансування, постійного здрожчання газет та журналів книгозбірням ВНЗ не завжди вдається розширювати свій репертуар.

Картотеки книгозабезпеченості є основним довідковим апаратом для чіткої організації забезпечення користувачів бібліотеки навчальною літературою, інструментом обробки значних інформаційних масивів. Актуальність моніторингу книгозабезпеченості постійно зростає через необхідність якісного управління формуванням і використанням навчальних фондів вишівської бібліотеки. Саме картотека книгозабезпеченості сприяє ефективному комплектуванню, використанню видань, допомагає визначити пріоритети в комплектуванні фонду, раціонально використати кошти, впливає на процес університетського книговидання, допомагає оперативно обслуговувати студентів, готувати комплекти навчальної літератури тощо.

Практика свідчить, що ефективне управління інформаційними ресурсами у бібліотеках вищої школи можливе лише за умови тісної співпраці з професорсько-викладацьким складом, особливо стосовно поточного комплектування. Формування списків основної та додаткової літератури з навчальних дисциплін, моніторинг забезпечення нею студентів, визначення потреб у доукомплектуванні – ось неповний перелік завдань, в яких перетинаються інтереси працівників бібліотеки і викладачів.

Аналіз щорічних надходжень нових документів до фондів бібліотек свідчить про тенденцію зростання цих показників. Так, протягом 2009 р. до бібліотек ВНЗ надійшло **399 898** прим., тоді як у 2008 р. – **270 020** прим. Показник книгозабезпеченості зріс до **63,6 %** (**61,2 %** у 2007 р.) через зменшення кількості користувачів. Понад **46 %** нових надходжень становлять навчальні видання.

Динаміка надходжень до фондів різних бібліотек має нерівномірний характер, причиною чого є нестабільність фінансування. Державні зобов'язання МОН України щодо забезпечення бібліотек ВНЗ підручниками виконуються на **25–30 %**. Невирішеною залишається питання обов'язкового примірника видань, оскільки серед його отримувачів в Україні немає жодної університетської бібліотеки.

Особливо гостро стоїть проблема поповнення фонду науковими виданнями. Надходження їх незначні, не рахуючи наукових журналів, водночас ставиться завдання збільшення фондів наукової літератури, включаючи цифрові повнотекстові колекції. Доступ до таких ресурсів у вишівських бібліотеках в даний час обмежений або відсутній взагалі. Бібліотеки педагогічних ВНЗ використовують переважно проекти: «Джерело» – український реферативний журнал; «Ліга: Закон» – повнотекстова законодавча база; російські політематичні БД «ІНІСН», реферативні та повнотекстові БД «ВНІТІ» [16].

Відмінною рисою комплектування бібліотек ВНЗ упродовж останніх років є розширення всіх можливих та вибір найбільш ефективних джерел поповнення бібліотечних фондів, традиційними серед них залишаються бюджетні та позабюджетні кошти навчальних закладів (понад **25 %** надходжень), надходження навчальної та навчально-методичної літератури від МОН України та видавничих структур вишів (**25,3 %**); активно використовуються крім традиційних джерел (книжкові магазини) й альтернативні, а саме налагодження безпосередніх зв'язків із видавництвами та книготорговельними організаціями, книгообмін з іншими бібліотеками та установами, дарування користувачів, приватних фірм, спонсорів, благодійників (**16,8 %**). Показник надходжень до бібліотек ВНЗ літератури від обмінно-резервних фондів на умовах документообміну (**0,98 %**) свідчить про те, що це джерело поповнення фондів використовується ще не повною мірою. Активно використовують книгообмін для поповнення своїх фондів *НБ Волинського НУ ім. Лесі Українки – 887 прим., НБ Кам'янець-Подільського НУ імені І.Огієнка – 600 прим., бібліотека Української інженерно-педагогічної*

академії – 469 прим., НБ Чернігівського НПУ ім. Т. Шевченка – 345 прим., НБ Національного ПУ ім. М. П. Драгоманова – 332 прим.

Відносно високий відсоток (понад 8 %) надходжень видань, прийнятих від читачів на заміну загублених, свідчить про недостатній рівень відповідності користувачів бібліотек за збереження бібліотечних фондів.

Проаналізувати розподіл нових надходжень за галузями знань не виявляється можливим, оскільки не всі бібліотеки здійснюють розподіл фонду за галузевою структурою. Понад 70 % літератури, що надійшла до бібліотечних фондів, – видано державною мовою, 15,2 % – російською, 3,62 % – іншими мовами. Незважаючи на труднощі з комплектуванням, за 2009 р. фонди університетських бібліотек порівняно з 2008 р. зросли на 2 207 138 прим. документів. Кількість документів на електронних носіях за 2009 р. збільшилась майже на 55 % і становить понад 18 тис. одиниць.

Нові надходження у 2009 р. – лише 1,8 % від сукупного обсягу фонду. Тобто, процес оновлення бібліотечних фондів бібліотек ВНЗ відбувається повільно, внаслідок чого постійно зростаючі фахові інформаційні потреби користувачів задовольняються лише частково.

Сьогодні тенденції розвитку бібліотечно-інформаційних технологій та й діяльності бібліотеки в цілому вже неможливо уявити без електронних інформаційних ресурсів, що спонукає до формування електронних бібліотек (ЕБ). Створення ЕБ безпосередньо пов'язано з формуванням політематичних та багатовидових електронних інформаційних ресурсів, ефективність чого залежить від упровадження новітніх інформаційних технологій у процесі створення електронних документів та формування пошукових інформаційних масивів із вторинною інформацією про першоджерела та метайнформацією [3].

Формування ЕБ книгозбірень вищої школи здійснюється шляхом *переведення в електронний формат* інформаційних джерел, уже наявних на різних носіях, насамперед, паперових; застосування та багатоаспектного використання *інформації, яка відразу виробляється в електронній формі*: різноманітні електронні документи, записи інформаційних баз даних тощо. Одним із напрямів формування інформаційно-ресурсних складових електронних бібліотек є *використання інтернет-ресурсів*.

Запровадження нових технологій сприяє трансформації внутрішньої бібліотечної технології, форм і методів обслуговування користувачів. Якість інформаційно-бібліографічного обслуговування багато в чому залежить від наповнення електронних каталогів (ЕК). Загальний обсяг ЕК бібліотек ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю за 2009 р. зріс майже на 1 млн і на 01.01.2010 р. становить понад 3 млн записів. ЕК ведуть 90 % книгозбірень.

Довідково-бібліографічний фонд в його звичайному вигляді доповнюється і замінюється е-джерелами, які створюють основу для виконання різноманітних запитів користувачів. Дуже широко використовуються в університетських бібліотеках такі види електронних джерел, як бази даних (БД).

Обсяг власних БД на початок 2010 р. у бібліотеках ВНЗ освітянської мережі становить **3 млн 260 тис.** записів. Внутрішні БД формуються для забезпечення в найближчому електронному доступі оперативної інформації, потрібної як студентам (навчально-методичні матеріали, спеціальна і загальна література, довідники), так і викладачам (автореферати дисертацій, періодика). Частина БД відбиває суто бібліотечні сервіси (каталоги, покажчики, нові надходження, художня література), інші є загальноінформаційними (праці викладачів і студентів, наукові видання і конференції ВНЗ).

Сьогодні все більше бібліотек активно долучається до створення електронної бібліотеки (Бердянського ДПУ, Вінницького ДПУ ім. Михайла Коцюбинського, Національного ПУ ім. М. П. Драгоманова, Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Г. Сковороди, Київського ПУ ім. Бориса Грінченка, Мелітопольського ДПУ ім. Б. Хмельницького, Хмельницького НУ, Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка, Української інженерно-педагогічної академії, Чернігівського ДПУ ім. Т. Шевченка, Прикарпатського НУ імені В. Стефаника та ін.). Важливим є професійно грамотне та повноцінне представлення електронних продуктів та послуг бібліотек ВНЗ у мережі Інтернет. Бібліотечні веб-сайти відіграють особливу роль в довідково-бібліографічному обслуговуванні користувачів.

Формування ЕК окремих бібліотек, забезпечення оперативного доступу до бібліотечно-інформаційних ресурсів як власного виробництва, так і придбаних вимагає координації зусиль для найбільшої ефективності процесу. У цьому зв'язку питання співпраці та координації зусиль бібліотек для реалізації корпоративних проектів набуває особливого значення.

Сьогодні актуальною є проблема організації тісної інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотек щодо формування і зберігання як друкованих, так і електронних науково-навчальних ресурсів; формування комплексу предметно-орієнтованих БД з реферативною, фактографічною та оглядово-аналітичною інформацією; створення комунікаційних навігаторів у вигляді каталогів, путівників, порталів тощо [28].

Інноваційним напрямом роботи бібліотек ВНЗ упродовж 2009–2010 рр. була їх участь у науковому проекті ДНПВ України ім. В. О. Сухомлинського «Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України» (наук. керівник – О. М. Яценко, к. і. н.), у межах якого бібліотеки ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю почали створення сегменту з психолого-педагогічних питань загальнодержавної реферативної БД «Україніка наукова», надаючи реферативну інформацію про публікації з періодичних та продовжуваних видань, підготовлені у ВНЗ. Однак зазначені книгозбірні ще дуже повільно долучаються до створення вищезазначеного. На кінець 2010 р. лише п'ять наукових бібліотек взяли участь у цьому архіважливому проекті. Але за цим майбутнє.

Актуальним завданням бібліотек ВНЗ для успішного задоволення інформаційних потреб користувачів є інтеграція інформаційних ресурсів із

психолого-педагогічних питань і координація їх діяльності на рівні регіону та держави. Початком цього став обмін бібліографічними записами аналітичного розпису періодичних видань для поповнення електронного каталогу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ЕК бібліотек-учасниць. Проте сьогодні серед учасників даного проекту поки що лише декілька бібліотек ВНЗ III-IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю, зокрема: *Вінницького ДПУ ім. М. Коцюбинського, Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка, Маріупольського ДГУ, Миколаївського ДУ ім. В. О. Сухомлинського, Чернівецького НУ ім. Ю. Федьковича*. Також у проєкті беруть участь *Миколаївська науково-педагогічна бібліотека, бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Кримського гуманітарного університету, Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів*.

Система управління інформаційними ресурсами спрямована на підвищення ефективності їх використання. Саме від стану і розвитку інформаційно-бібліографічного обслуговування залежить ефективне використання інформаційного ресурсу, доступ до знань, найбільш повноцінне задоволення інформаційних запитів користувачів. Збільшення ролі електронних документів не змінює кардинально головної функції бібліотеки як гаранта загальнодоступної інформації, але друковані видання вже не є найзатребуванішими джерелами інформації для сучасного користувача, про що свідчать статистичні показники роботи бібліотек у 2009 р. За результатами діяльності бібліотек ВНЗ педагогічного та інженерно-педагогічного профілю у 2009 р.: обслуговано **333 624** користувачі за єдиною реєстрацією; налічено **9 млн 432 тис.** відвідувань; документовидача становила майже **22 млн** прим.

Порівняльний аналіз показників відвідувань і книговидачі за 2008 і 2009 рр. засвідчує помітне зниження цих показників майже в усіх бібліотек, що зумовлено низкою об'єктивних чинників, а саме: тенденцією зменшення контингенту студентів як заочної, так і денної форм навчання; у зв'язку з недофінансуванням бібліотеки не мають змоги забезпечувати літературою нові спеціальності (не вистачає сучасних українських підручників та української наукової літератури); можливістю одержання без значних зусиль необхідної інформації через Інтернет; роботою бібліотеки в закритому режимі у зв'язку з епідеміологічною ситуацією в Україні (листопад 2009 р.), карантинні заходи збіглися з періодом активного відвідування студентами бібліотеки; активним використанням ресурсів Інтернет поза мережами книгозбірень, збільшення кількості повнотекстових підручників з основних дисциплін в електронному варіанті на сайтах бібліотек, до яких є доступ з локальної мережі навчального закладу. На тлі помітного зниження кількості читачів і відвідувань значно збільшилась кількість віртуальних відвідувань: з **77 873** у 2007 р. до **739 732** у 2009 р.

Нині у бібліотеках ВНЗ III-V р. а. активно впроваджуються та популяризуються бібліотечно-інформаційні ресурси, створюються нові масиви власних електронних продуктів, використовується широкий спектр лінгвістич-

них технологій інформаційного пошуку та надається широкий доступ до інформації. Діяльність бібліотек традиційно спрямовується на створення бібліографічної продукції, яка в науковій діяльності та навчальному процесі забезпечує оперативне інформування щодо нових надходжень, бібліографування творчого доробку фахівців ВНЗ, інформаційне забезпечення навчальних дисциплін та тем наукових досліджень.

Через брак засобів комунікацій, коштів та кадрів бібліотеки ВНЗ не завжди мають можливість використовувати у своїй роботі і таку форму обслуговування користувачів, як міжбібліотечний абонемент (МБА). Аналіз матеріалів цих бібліотек показав, що лише 50 % бібліотек – користувалися можливостями МБА для обслуговування своїх читачів і у 2009 р. ними було отримано 2 251 документ, передано іншим бібліотекам 683 документи.

З метою підтримки наукової цінності фонду передбачається систематичне проведення аналізу його використання, виявлення і вилучення його пасивної частини. В університетських бібліотеках списання відбувається рідше, ніж, скажімо, у публічних, лише тоді, коли справді відчувається брак місця або коли суттєво змінюються навчальні плани і припиняється викладання якогось предмета. Відбір видань для списання є нелегкою, неоднозначною, але важливою функцією управління фондом.

Норматив вилучення невикористовуваних видань – 7–8 % від загального фонду. Протягом 2009 р. з фондів бібліотек було вилучено 273 228 прим. морально застарілих, непридатних для використання та втрачених користувачами документів, що становить 1,3 % від загального обсягу документно-інформаційних ресурсів.

Великого значення у загальнодержавному масштабі надається збереженню бібліотечних фондів. Значна увага приділяється запобіганню читацької заборгованості. У роботі використовуються традиційні форми та методи: проведення бесід про правила користування бібліотекою та відповідальність за збереження літератури; опрацювання наказів про переміщення контингенту студентів; надсилання листів-нагадувань боржникам; надсилання списків боржників студентів денної форми навчання у відповідні деканати тощо. Ефективним способом ліквідації читацької заборгованості є штрафні санкції за затримку літератури понад визначений термін, які застосовують деякі бібліотеки: *Української інженерно-педагогічної академії, Маріупольського, Горлівського ДПІ іноземних мов та ін.*

Комісії зі збереження фонду бібліотек вирішують питання захисту бібліотечного фонду в усіх технологічних процесах його формування.

Рідкісні та цінні документи у фондах бібліотек ВНЗ педагогічного та інженерно-педагогічного профілю становлять близько 1 %. Значні колекції рідкісних і цінних видань мають: *НБ Чернівецького НУ ім. Ю. Федьковича – 71 428 од. зб., НБ Кам'янець-Подільського НУ ім. І. Огієнка – 24 415 од. зб., НБ Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка – 21 575 од. зб., бібліотека Південно-українського НПУ ім. К. Д. Ушинського – 10 000 од. зб., бібліотека Полтавського ДПУ ім. В. Г. Короленка – 9 839 од. зб.* Значення рідкісних і

цінних видань як важливого наукового джерела, що дає сучасникам цінні відомості з питань педагогіки, психології, літератури, мови, етнографії, історії, важко переоцінити.

Особливої уваги потребують питання захисту рідкісних і цінних видань, створення страхових копій, внесення даних про ці видання до Державного реєстру, що входить до програми «Пам'ять світу», створення банку рукописних книг і стародруків.

Надійному зберіганню фондів значно мірою сприяє створення оптимального режиму безпеки, розширення площ сховищ відповідно до встановлених нормативів, удосконалення матеріально-технічної бази бібліотек.

Слід зазначити, що протягом останніх років відбулися зміни, пов'язані з покращанням стану матеріально-технічної бази бібліотек педагогічних вишів, а саме було проведено ремонти окремих бібліотек, закуплені бібліотечні меблі та обладнання.

Низка бібліотек повідомили про часткове покращання стану матеріально-технічної бази, про комплекс робіт, спрямованих на забезпечення нормативного, санітарно-гігієнічного та протипожежного режиму зберігання документно-інформаційних ресурсів. Однак стан приміщень багатьох книгозбірень не відповідає вимогам чинних інструкцій та правил.

Значна кількість бібліотек потребують розширення площ для збереження фондів. **12,6 %** бібліотечних приміщень потребують ремонту, в аварійному стані знаходиться **2,5 %** площ.

У багатьох ВНЗ через перевантаженість книгосховищ, обмеженість площ абонементів та з метою наближення інформації до користувача оформлені відповідним чином і функціонують бібліотечні пункти на університетських кафедрах та методичних кабінетах.

В умовах формування інформаційного науково-освітнього простору в контексті Болонської конвенції виокремлюються такі стратегії управління інформаційними ресурсами бібліотек:

- визначення підходів, інструментів, методів формування ресурсної бази інформаційного забезпечення науково-освітнього процесу ВНЗ на різних рівнях: національному, регіональному, інституційному.
- формування документно-ресурсної бази бібліотеки первинними і вторинними документами відповідно до поточних і перспективних інформаційних потреб користувачів;
- вивчення структури інформаційних ресурсів бібліотеки щодо її відповідності потребам навчального і наукового процесів вишу;
- визначення місця повнотекстових, бібліографічних і реферативних баз даних у структурі інформаційних ресурсів бібліотеки;
- формування комплексу власних електронних наукових ресурсів у вигляді енциклопедії науково-освітніх сайтів, електронних бібліотек, репозитаріїв, розподілених банків знань та баз даних (бібліографічних, аналітичних, фактографічних), електронних журналів та електронних копій друкованих наукових видань тощо;

- створення комфортного інформаційно-освітнього середовища для користувачів на основі розширення доступу до інформації; підвищення ефективності використання ресурсів бібліотеки; надання доступу до світових науково-освітніх електронних ресурсів;
- здійснення моніторингу відповідності інформаційних потреб користувачів ресурсам бібліотеки; проведення наукового багатоаспектного аналізу складу інформаційних ресурсів, їх використання;
- створити умови для трансформації бібліотек зі сховища книг та власника фондів у сервісні організації, які задовольняють інформаційні потреби користувачів із залученням різноманітних ресурсів.

Література

1. Аналіз інформаційного фонду бібліотеки вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / В. О. Бабенко, Т. В. Бабіна, В. М. Волинець та ін. ; НТУУ «Київський політехнічний інститут». – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/itvo/2009_4/articles/54-61.pdf. – Назва з екрана.
2. *Апшай, Н. І.* Стратегічні орієнтири розвитку бібліотек вищих навчальних закладів в умовах реформування освіти в Україні [Електронний ресурс] : дис... канд. пед. наук : 07.00.08 / Н. І. Апшай ; Харк. держ. акад. культури. – Електрон. дані. – Х., 2005. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/23758.html>. – Назва з екрана.
3. *Баркова, О. В.* Напрями розвитку технологій формування інформаційних ресурсів електронних бібліотек в Україні / О. В. Баркова // Міжнар. конф. «Електронні зображення та візуальні мистецтва» : зб. пр. першої укр. конф. Сер. EVA, 22–24 трав. 2002 р., Київ. – К., 2002. – С. 115–124.
4. *Васильченко, Н. П.* Управление библиотечными фондами: вопросы терминологии / Н. П. Васильченко // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1987. – № 5. – С. 11.
5. *Вилегжаніна, Т. І.* Поточне комплектування – один із аспектів управління формуванням бібліотечного фонду / Т. І. Вилегжаніна // Бібл. планета. – 2007. – № 4. – С. 4–8.
6. *Волкова, Н. І.* Динаміка і тенденції випуску навчальної та наукової літератури для вищої школи в умовах сформованої ринкової економіки України / Н. Волкова, Н. Халікян // Вісн. Кн. палати. – 2006. – № 12. – С. 16–19.
7. *Гоменюк, Г.* Комплектування книжкового фонду – одна з основних ланок створення інформаційно-бібліографічної системи [Електронний ресурс] / Г. Гоменюк ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Електрон. дані. – Режим доступу : <http://www.udpu.org.ua/files/biblioteka/Gomen.pdf>. – Назва з екрана.
8. Інформаційні ресурси бібліотек вищих навчальних закладів – важлива складова якісної підготовки фахівців : рішення колегії М-ва освіти і науки України від 22 листоп. 2007 р. № 14/1–19 // Шкіл. б-ка плюс. – 2008. – Квіт. (№ 7). – С. 12–13.
9. *Кириленко, А. Г.* Формирование библиотечных ресурсов в аспекте создания единого информационного пространства университета [Электронный ресурс] / А. Г. Кириленко, Н. А. Верецагина ; Науч. б-ка им. М. Максимовича Киев. нац. ун-та им. Т. Шевченко. – Электрон. дан. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/2007/117.pdf>. – Загл. с экрана.

10. Кислюк, Л. Аналіз структури та ступеня впровадження електронних ресурсів і баз даних бібліотек вищих навчальних закладів України / Л. Кислюк // Бібл. вісн. – 2009. – № 1. – С. 32–35.

11. Кудряшова, Г. Ю. Эволюция миссии вузовских библиотек [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03 «Библиотековедение, библиографоведение и книговедение» / Галина Юрьевна Кудряшова. – Электрон. дан. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/57345.html#introduction>. – Загл. с экрана.

12. Кудряшова, Г. Ю. Цели Болонского процесса и перспективы вузовских библиотек / Г. Ю. Кудряшова // Науч. и техн. б-ки. – 2007. – № 6. – С. 65–79.

13. Лемківський, К. Бібліотека вищого навчального закладу – ключова ланка інформаційного забезпечення навчального процесу на сучасному етапі / К. Лемківський // Вища шк. – 2008. – № 5. – С. 33–41.

14. Ливадонова, Е. А. Особенности начального комплектования фонда вузовской библиотеки [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : 05.25.03 «Библиотековедение, библиографоведение и книговедение» / Ливадонова Евгения Алексеевна. – Электрон. дан. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/57713.html>. – Загл. с экрана.

15. Мар'їна, О. Розвиток корпоративних бібліотечних проєктів в Україні / О. Мар'їна // Вісн. Кн. палати. – 2010. – № 1. – С. 22–25.

16. Николаенко, Н. Н. Вузовские библиотеки в условиях реформирования высшего образования / Н. Николаенко, В. Сосипатрова // Бібл. форум України. – 2008. – № 3. – С. 28–32.

17. Панарина, О. Электронная база «Книгообеспеченность» как составная часть информационной системы вуза / О. Панарина // Бібл. форум України. – 2008. – № 4. – С. 12–15.

18. Примерное положение о формировании библиотечных фондов библиотеки высшего учебного заведения [Электронный ресурс] : приказ М-ва образования Российской Федерации от 27 апр. 2000 г. № 1246. – Электрон. дан. – Режим доступа : http://www.edu.ru/db/mo/Data/d_00/1246.html. – Загл. с экрана.

19. Про забезпечення вищих навчальних закладів навчально-методичною літературою : лист М-ва освіти і науки України від 26 берез. 2007 р. № 1/9–177 // Освіта України. – 2007. – 3 квіт. (№ 25). – С. 4.

20. Про затвердження Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України : наказ М-ва освіти і науки України від 30 трав. 2003 р. № 334/31 // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2003. – № 21. – С. 27–32.

21. Про затвердження Примірного положення про бібліотеку вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації : наказ М-ва освіти і науки України від 6 серп. 2004 р. № 641 // Інформація для бібліотек вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації [Електронний ресурс] / Наук. б-ка ім. М. Максимовича Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Електрон. дан. – Режим доступу: http://lib-gw.univ.kiev.ua/ukr/for_lib/nakazmou.html. – Назва з екрана.

22. Рогова, П. І. Освітянські бібліотеки України та їхня роль у формуванні інформаційного простору держави [Електронний ресурс] / П. І. Рогова. – Електрон. дані. – Режим доступу : <http://www.library.edu.ua.net/datas/upload/files/cherkasy08.pdf>. – Назва з екрана.

23. Семененко, Л. П. Отбор знаний в процессе комплектования библиотеки высшего учебного заведения [Электронный ресурс] / Л. П. Семененко. – Электрон. дан. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/48_2/pdf/145-155.pdf. – Загл. с экрана.

24. Соляник, А. А. Система документопостачання фондів бібліотек України: теоретико-методологічний аспект [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра

пед. наук : 07.00.08 «Книгознавство. Бібліотекознавство. Бібліографознавство» / Алла Анатоліївна Соляник ; Харк. держ. акад. культури. – Електрон. дані. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/238757.html>. – Назва з екрана.

25. *Стрішенець, Н. В.* Від управління фондом до управління знаннями / Н. В. Стрішенець // Бібл. вісн. – 2009. – № 2. – С. 19–25.

26. *Тітова, Т. В.* Зміна технологічного середовища відділу комплектування літератури в умовах комп'ютеризації бібліотечних процесів [Електронний ресурс] / Т. В. Тітова – Електрон. дані. – Режим доступу : http://library.tup.km.ua/about_library/naukova_robota/konfer/titova.htm. – Назва з екрана.

27. *Тихонов, Д. В.* Управление информационными ресурсами учебного заведения / Д. В. Тихонов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – М. : ГПНТБ Россия, 2003. – Т. 3. – С. 916–917.

28. *Шемаєва, Г. В.* Формування науково-освітнього інформаційного ресурсу в контексті Болонського процесу / Г. В. Шемаєва // Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта (консенсус, партнерство, стандарти) в контексті Болонського процесу : матеріали наук.-практ. конф., 13–14 груд. 2005 р. / Харк. держ. акад. культури. – Х. : [б. в.], 2005. – С. 10–11.

29. *Шрайберг, Я. Л.* Роль бібліотек у забезпеченні доступу до інформації та знань в інформаційному віці / Я. Л. Шрайберг // Вища шк. – 2007. – № 3. – С. 65–79 ; № 4. – С. 60–74.

30. *Юхименко, Ю.* Формування електронної документно-інформаційної бази вищого навчального закладу освіти – важливий чинник його розвитку / Ю. Юхименко // Бібл. вісн. – 2009. – № 6. – С. 43–47.